

Bitartekariak haur literaturan

IÑAKI ZUBELDIA

Sarrera

Istorio ederrak eta zirrargarriak entzutearen plazerra (ahoz kontatuta edo ozenki irakurrita) haur bati egin diezaiokegun oparirik ederrenetakoa da. Ipuin klasikoak umeei transmititzea lehengo haurrek ezagutu eta disfrutatu dituzten kultura unibertsaleko harribitxiak beraien eskuetan jartzea bezalaxe da, haien antzera beldurrak eta kezak, pozak eta tristurak senti ditzaten eta, azkenean, garaipenaren sentipen gozo hori bizi dezaten, gaizkilea menderatua izan denean. Txikiei eskainitako ipuinen balioa bizitzari zor diogun zerga baten antzekoa da, bizitzak berarekin baitaramatza irudimena, harri-dura, hunkipena, zirrara, ezezagun zaigunari beldurra eta, azkenik, garaipenaren poza eta lasaitasuna. Eta irakurketak hau dena eskainiko dio haurrari. Irakurketarekin amets egin dezake haurrak, negar edo barre, errealitatearekin jolastu, bere jakinmina hauspotu, lagunekin bere esperientziak eta sentipenak partekatu.

Baina, gaurko umeak erraztasunean ohituta daude eta abiaduran. Teknologia berriek mundu zabalago eta bisualago baterako sarbidea eman diete, eta hemen dena askoz errazagoa dela ematen du. Neke edo esfortzu txikiagoa eskatzen dute beraien aldetik eta gutxiago pentsatu behar dute; gogoetarik apenas egin behar den. Dena intuitiboa eta azkarra da, eta proba pilo bat egingo dituzte, bideojokoak edo makinak beren ahalegina ontzat ematen dien arte. Ez dago irudimenerako edo gogoetarako tokirik edo astirik, makinan dena garbi ageri baita. Non gelditzen dira misterioa, zorrotasuna, fantasia edo pertsonaiak eta egoerak irudikatzea? Mundu berri honek liburuastuna bihurtzen du; makal eta geldi egiten du umeak liburuarekin

aurrera eta ohituta dago abiadura handiagoan arazoak ebazten edo konpontzen.

Irakurzaletasuna: altxor preziatu hori

Horregatik, eskolak, gobernuek, gurasoek..., mundu guztiak irakurzaletasuna sustatu nahi du eta umeak irakurtzera bultzatu. Eta horretarako hainbat eta hainbat egitasmo, hitzaldi, irakur-gida, liburu... aurkituko ditugu gure inguruan. Denek nahi dute umeek gehiago irakurtzea eta irakurketarekin atsegina hartzea, gozatzea.

Baina horretarako, aurretik pauso asko eman behar dira. Ez da nahikoa irakurtzeko esatea edo irakurtzera behartzea. Umeari irakurzaletasuna kutsatu nahi dionak, izan guraso, irakasle, liburuzain... lehenbizi norberak irakurri eta gozatu behar du irakurketarekin. Eredu izan behar du eta ikusarazi istorio berriei gozaten ari dela, ondo pasatzen duela. Gu hala ikusten bagaituzte, posible da euren gan ere interesa piztea, helduei imitatze gogo sortzea.

Eta umeari txiki-txikitatik ahots ozenez irakurtzen edo kontatzen badizkiozu istorio zirrargarriak, hunkigarriak, berarengan interes handi bat sortuko da horrelako istorio gehiago entzuteko. Eta seguru berriro kontatzeko eskatuko dizu. Estimulazioa behar du haurrak, beraren ondoan eseri eta istorioen eta irakurketaren magia sentitzea. Horrela kontakizunaren misterioak barrena hunkituta eta aztoratuta utziko dio, istorioetan zerbait ederra, magikoa, indartsua dagoela konturatuz.

Ilustrazio asko dituzten liburuak gustuko izaten ditu haurrak eta ahotsa eta intonazioa aldatuz irakurtzen badiogu pertsonaiek eskatzen dutenaren arabera, umeak biziago sentituko du istorioa. Eta irakurketa hori familian edo umeak taldean bilduta egiten baldin bada, berriz, oraindik zirrargarriagoa izango da, inguruko emozioak eta aurpegiak eta gorputzen harridura keinuak sentituko baititu haurrak eta elkarrekin bizi izandako esperientzia kolektiboaren indar erantsia edukiko baitu.

Irakurtzeko ordutegiak zehaztea ere oso garrantzitsua da. Umeek arauak behar dituzte, lerroak edo jarraibideak horien barruan ibiltzeko. Errazago zaie gauzak egitea jakinda noiz egin behar dituzten. Bestela gerorako uzten dira gauza zailak edo nekea supo-

satzen dutenak. Baina arauak onartu badituzte gurasoekin hitz egin da eta adostuta, orduan badakite gauza bakoitzak bere denbora due-la: etxeko lanak egiteko, bazkaltzeko, askaltzeko, afaltzeko, dutxatxeko, hortzak garbitzeko, irakurketarako lotara joan aurretik edota adostutako beste orduren batean, bideojokoak asteburuetan bakarririk... Hau adibide bat besterik ez da, baina honekin adierazi nahi dena zera da, arauak behar-beharrezkoak direla beren denbora kudeatzen ikas dezaten, eta baita ere jakin dezaten zer espero dugun beraiengandik eguneko une jakinetan; horrek ziurtasuna ematen die. Eta gogoan izan iraunkortasuna (konstantzia), hau da, gauzak behin eta berriz ondo egiten ahalegintzea ezinbestekoa dela.

Geroxeago irakurketa nahiko modu autonomoan egiteko gai denean (7-8 urtetik aurrera), berari utziko diogu liburuak auke-ratzen. Modan daude ipuin didaktikoak edota baloreak lantzen dituztenak. Baina umeez emozioak nahi dituzte, istorio dibertigarriak, umorez eta bizitasunez zipriztindutakoak.

Ez inposatu titulu hau edo hura. Bere gustuak errespetatu eta nahi baduzu iradokizunak egin. Ez kezkatu komikiekin hasten bada. Pauso bat izan liteke antzeko gaiak lantzen dituzten liburuetara jauzi egiteko: fantasia, abentura, zientzia fikzioa...

Gidari izan zaitez, baina ez inposatu zure gustuak. Eta gogoan hartu bere garapen pertsonal eta kognitiboaren unea. Haurrak azkar hazten dira eta zu konturatzerako material eta estilo berrien beharra izango dute agian. Eta beti egongo da libururen bat adin bakoitzera-ko eta hazkunderaren une konkretu bakoitzera-ko egokia dena. Irado-ki iezaziozu, erakutsi, berarekin hitz egin eta iritziak kontrastatu... Bere ikaskideen iritziak ere entzungo ditu eta horien gomendioak ere baliagarri izango zaizkio. Honek ez du esan nahi, irakasleak, liburu-zainak eta gurasoak ezin dionik aholkatu: “proba egin ezazu liburu honekin; oso polita da eta uste dut gustatuko zaizula.” Baina beti gomendio bezala, inposizio izan gabe.

Eta liburu batean oinarrituta dagoen film eder bat ikustera ere eraman dezakezu. Kontura dadila historia eder hori liburu batean dagoela, beste historia bikain asko dauden bezalaxe.

Honez gain, garrantzitsua da umeari entzuten jakitea. Haren galderak eta kezkak arretaz entzun eta erantzuten saiatuko gara. Batzuetan ongi ulertzen ez duena harrapatu nahiko du. Eta orduan

zure jarrera oso lagungarria izan daiteke ondo ulertzen ez duen hori hobeto jasotzeko. Edota irakurritakoari buruz iruzkin edo komentarioren bat egiteko. Horrela konturatuko da batzuetan oso ondo ulertzen ez duen mundu hori azalduko dion edo argituko dion gidari bat baduela alboan, eta adinean eta adimenean aurrera egin ahala gero eta gutxiago beharko du zure laguntza, baina ziur sentituko da, berak ere ikasi duelako liburuetan dauden misterioak deskodetzen eta interpretatzen.

Beraz, askatasuna eta gustuen aniztasuna oinarrizko printzipioak dira irakurzaletasuna sustatzerakoan. Eta hauekin batera aholkua, gomendioa, laguntza... eskertu egingo ditu irakurle gazteak.

Baina hemen dator betiko eztabaida: “Liburu txar asko dago. Liburu txar horiek umearen irakurzaletasuna sustatzeko oztopo bat dira. Beraz, norbaitek liburu onak jarri behar ditu umearen eskuetan, liburu horien edertasunaz goza dezan eta literatura gorenaren zaletasuna piz dadin bere barnean.”

Neurri batean hori egia da, baina beste hau ere esan behar da: haur eta gazte literatura ia-ia Amazonia bera bezain oihan zabal, jori eta aberatsa da, haurraren eta gaztearen fase guztiak barnehartzen dituelako eta hitza (ahozkoa, idatzizkoa, irudizkoa eta zinematografikoa) bitarteko duten agerpen artistiko, estetiko eta ludiko guztiak bere hegaltzean harrapatzen dituelako.

Pertsona heldua al da haur literaturako aholkularirik onena? Literatur aditu heldua, besterik gabe, umeentzako bitartekari egokia izan al daiteke? Ala haurren mundua ezagutzen duen pertsona eta hauekin sarri ibiltzen dena izango da pertsona aproposa umei liburuak aholkatzeko? Ala bietatik eduki behar du bere burua bitartekaritzat hartu nahi duenak? Egokiena, noski, haurren mundutik gertu dagoen pertsona izango da, umeen gustuak ezagutzen dituena, eta aldi berean, literatura zalea, formakuntza nahiko sendoa duena alor honetan. Eta horrez gain haur literaturako materialaren ezagutza nahiko sakona edukitzea eskatu beharko litzaioke. Eta ume irakurleekin kontaktuan nahiko sarri egotea, hauen gustuak eta zaletasunak nondik nora doazen jakiteko.

Adina ere kontuan edukitzeko beste faktoreetako bat da. Adin bakoitzak bere gustuak, zaletasunak eta beharrak ditu. Adinei begira hasten bagara, konturatuko gara haurra ez dela izaki estatiko bat,

garapen prozesu konplexua pairatzen duen izaki aberatsa baino. Haurtzaroko garapen etapa desberdinen arabera, bere gaitasunak, ahalmenak, gustuak eta beharrak aldatzen joango dira. Hona hemen Piaget-en arabera haurtzaroko fase garrantzitsuenak:

0-2 urte: fase sentso-motorea: lo-kantak, erritmoak, errimak, bertsoak, abestiak... egokiak dira fase honetarako // 8 hilabetetik aurrera: istorio errazak, bere inguruneari buruzko ipuin laburrak, ilustrazio handi eta irudi edo pertsonaia gutxi dituzten jostailuzko liburuak... ondo etorriko zaizkio.

2-7 urte: operazio aurreko fasea: ipuinak, kontakizunak, fabulak... eskainiko dizkiogu, pertsonifikazioak eta antropomorfismoak ere sartuz; haurrak berak protagonista jarriko ditugu autoak edota hegazkinak gidatzen... Ipuin magikoak, miresgarriak, animaliei buruzkoak, umoretsuak edo burlatiak, historia errimatuak, kateatutako ipuinak, intriga eta suspentsezkoak, misteriozkoak... gustura hartuko ditu, baina beti bukaera zorionsua dutenak, ongiak gaizkia mendea hartzen duelarik. Eta albumak ere gustura ikusiko ditu haurrak irudi handi eta koloretsuen bidez historia askoz hobeto jarraituko baitu.

7-11 urte: ekintza konkretuen fasea: fantasiaren eta errealitatearen mugak ez daude oraindik ongi zehaztuta. Ipuin eta eleberri fantastiko-errealistak ongi egokitzen dira adin tarte honetara. Baina liburu errealista eta kritikoa ere bai umea hunkitzeko gai badira. Elkarrekin bizi dira ipuin fantastikoak eta abenturazko kontakizunak; kondairazko fikzioak edota historia kutsua dutenak, balentria handiak kontatzen dituzten istorioak, eta hauekin batera erromantze eta abestietako poesiak, beraiek sortutako poemak, tebeoa, dramatizazioa eta haurrentzako antzerkia.

12 urtetik aurrera: ekintza formalen fasea: eleberri mota desberdinak (intimistak, abenturazkoak, maitasunezkoak, misteriozkoak, poliziakoak...), olerkiak, pertsonaia historikoen biografiak (Ulises, Martin Luther King, Nelson Mandela, Kalkutako Ama Teresa...), dramatizazioak, ipuinak... Baina kuriosoa da gaurko gazteek zenbat maitate duten literatura fantastikoa, epikoa eta epiko-fantastikoa (Harry Potter, Crónicas de la Torre, Diario de Greg, Juego de tronos, Los juegos del hambre, El señor de los anillos, Iván de Aldénuri...)

Hau dena kontuan hartzen badugu batek haur eta gazte literatura gutzia ezagutzen duela uste izatea kimera bat da. Haur eta gazte

literaturaren esparru eta gama guztiak ezagutzea oso zaila da, disziplina honek gela, saloi, ganbara eta zirrikitu asko dituelako. Liburuak gomendatzerakoan kalitateari begiratu beharko zaio, baina baita irakurleen gustuei ere. Eta irakurleen iritziari ere bai, noski. Harry Potter modan jarri zenean, txakurkeria handiak entzun nituen liburu horien kontra, asko saltzeak automatikoki liburu horien kalitatea behehituko balu bezala. Nik kuriositatez lehenengo bi liburuak irakurri egin nituen, eta ondo idatzita egoteaz gain, aitortu behar dut atsegin handiz irakurri nituela. Eta eskoletara egindako bisitetan konturatu nintzen ume askok plazer handiz irensten zituztela Joanne Kathleen Rowling-en liburuak. Han ez zegoen bitartekarien edo adituen gomendio beharrik. Eta konturatu nintzen emakume horren liburuak gaztetxoengan irakurzaletasuna sustatzeko eragin handiagoa zutela nire hamar mila hitzaldi eta lan teorikok baino. Gaztetxo asko eta asko konturatu zen liburuetan istorio zirraragarriak egon zitezkeela, hango abenturekin goza zitekeela eta horrelako gauza atsegin eta kitzikagarriak irakurtzea pena merezi zuela.

Liburu horiez gain beste mota bateko liburuak irakur ditzatela gomendatzea oso egokia iruditzen zait, gazteek barietatean dagoen aberastasuna haintzat hartzen jakin dezaten. Baina beraiei irakurtzeko irrika piztu dieten liburu horiek gutxietsi gabe. Pertsona guztiak desberdinak gara eta denon gustuak ez dira berdinak, horregatik literaturan ere hainbat aukera eta eskaintza daude eta gure izpirituari edertasuna, miresmena eskaintzen badiote eta sentimenduen lapikoan harridura, hunkipena, errukia, nazka, poza, tristura, alaitasuna, zalantza... sortzen badute, obra horiek baliagarri dira gure gozamen eta asebetetze artistikorako.

Eta atal honekin bukatzeko, utz iezadazue azken gomendio bat egiten: eramaitzazue zuen umeak haur liburutegi edo haur liburudenda batera. Gaur egun espezializatutako haur liburudenda eta haur liburutegi bikainak eta aberatsak dauzkagu. Horietan umeak liburuak ikusi, ukitu eta eskuetan erabil ditzake. Konturatuko da zelako aberastasuna dagoen liburuen munduan. Utzizue eskuetan liburu mota desberdinak erabiltzen eta, azkenean, etxera eramateko hiru edo lau aukeratzeko esango diogu. Ondoren liburuzainari edo saltzaileari aholkua eskatuko diogu horien artean zein iruditzen zaion egokiena. Liburuzainak esandakoarekin umea konforme baldin badago, hark aholkatutakoa gehi umearen gustukoa edo gustukoak hartuko ditu-

gu. Umea ilusio handiarekin aterako da, berak ere parte hartu duela-ko aukeraketan eta etxera daraman materiala oso polita eta dibertigarria izango dela ziur dagoelako. Hala ez balitz ez da ezer gertatzen, hurrengoan arreta handiagoa jarriko du istorio politagoak aukeratzekoan.

Bitartekariaren eginkizuna

Hasteko, argi dezagun zer den bitartekaria haur literaturan edota zein den bere eginkizuna esparru konplexu horretan. Bitartekaria da haur literaturako aditua, irakurzaletasuna bultzatu asmoz eta kalitate literarioaren irizpideak gogoan edukiz, liburuei buruzko aholkuak ematen dituen, zein irakurgai den umeentzat egokia eta zein ez gomendatuz. Hemen ez gara ari kurrikulum akademikoaren barruko irakurketa formatiboei buruz, hortik kanpoko atseginezko irakurketa estetiko, ludiko eta plazerezkoei buruz baizik.

Norbaitek galdetuko dit: “Haur literaturarik ba al da, ba?”. “Umeentzat idazten dena literaturatzat har al daiteke?”. Eta nik erantzungo diot, arestian aipatu dugun bezala, haur eta gazte literatura ia-ia Amazonia bera bezain oihan zabal, jori eta aberatsa dela, haurraren eta gaztearen fase guztiak barnehartzen dituelako eta hitza (ahozkoa, idatzizkoa, irudizkoa eta zinematografikoa) bitarteko duten agerpen artistiko, estetiko eta ludiko guztiak bere hegalpean harrapatzen dituelako.

Baina lan literarioa interpretatzerakoan badira iritzi kontrajarriak edota urrunekoak behintzat.

Lapesa irakasleak honela definitzen du lan literarioa: “hitzez adierazitako sorkuntza artistikoa, idatzi gabe ahoz aho zabaldua izan baldin bada ere”.

Juan Cerverak, berriz, dio: “haur literaturak bere barruan hartzen ditu, hitza oinarri izanik, helburu artistiko eta ludikoa duten haurraren intereseko adierazpen eta jarduera guztiak”. Hau esatean, interesa hartzailarengan jartzen du. Helduak bere obra eskain diezaioke, baina haurra da azken hitza duena, obra berea egiten edota arbuizatzen duena.

Eta hemen bi korrante kontrajarri ageri dira: batetik, estrukturalisten ikerketen eraginez, testu literarioak beren literaturtasunetik

soilik edo bereziki aztertzen dituztenak, eta bestetik, irakurleen gozamenetik edota hauengandik lortzen duten arrakasta eta onarpenetik testuak hobesten dituztenak.

Batzuentzat, adituek aitortutako kalitate literario handiko obrek liburu onenen hierarkia eta korpus kanoniko bat osatuko lukete, helduen literaturako irizpide berberak erabiliz. Eta beste batzuentzat, haurren eta gazteen artean liburuek izandako arrakasta eta onarpena izango lirateke balorazio iritzi garrantzitsuena. Modu ulergarriago batean esanda Juan Ramón Jiménez-en “Platero y yo” *versus* Joanne Kathleen Rowling-en “Harry Potter”. Eta gauza guztietan bezala, hemen ere *in medio* (dagoela) *virtus* esan beharko dugu: kalitate literarioa beharrezkoa izango da, baina umeen harrera ona eta hauen atsegina lortzea baztertu ezinezko irizpidea da. Gertatzen baita obra batzuek kritiko literario helduen onespina eta bedeinkazio guztiak jasotzea eta liburu onenen aldarean eta zerrendetan agertzea, baina umeen aldetik harrera eskasa izatea eta oso gutxi saltzea (eta irakurtzea, noski), umeen arimaraino iristen asmatu ez dutelako edota umeen interesetatik eta mundutik nahiko urrun daudelako.

Horregatik, bitartekariaren lana zaila eta korapilatsua da eta arrisku askori iskin egin behar dio, lan jatorra, zintzoa eta eraginkorra izatea nahi badu.

Irakurleak eraikitzen

2014ko apirilaren 2an eta 3an *Irakurleak eraikitzen Construyendo lectores* izeneko jardunaldi batzuk izan ziren Bilboko Foru Liburutegian, Seve Callejaren gidaritzapean. Jardunaldi hauetan irakurzaletasuna sustatzeari garrantzi handia eman zitzaion eta bitartekariaren lana etengabe aipatua eta azertua izan zen bertan.

Hemen, Luis Arizaletaren hitzalditik pasarte interesgarri batzuk aukeratu ditut, orain arte bitartekariaren lanari buruz esan duguna osatzera eta ideia berri eta interesgarri janztera datozelakoan. Hona hemen Luis Arizaletak, jende desberdinen hitzetatik hartuta, eskaini zizkigun perla horietako batzuk:

“Bitartekari izatea da zuk dakizuna besteekin partekatzea... Bitartekaritza da zure harridura propioa besteei kontatzea.” (Fernando Martos)

“Irakurketak sortzen duen hunkipena sentitzen duen edozein pertsona izan daiteke bitartekari; hunkipen hori bere-berea egin behar du eta gero besteei komunikatzen jakin.” (Jesus Mari Fernandez)

“Irakurtzea atseginarekin eta gozamenarekin lotu ohi da. Liburu bikain bat irakurtzen baduzu, beste bat eskuetan hartzeko gogoaz piztuko dizu. Baina, nola sortu zaletasun hori? Txikitatik istorio zirrargarriak kontatuz, abentura ederrak haurarekin batera irakurriz, errima eta olerki politak behin eta berriz errepikatuz... Haurrak hitzen magia, misterioa eta edertasuna sumatuko du, den-dena ulertzen ez badu ere hasieran. Gerora edertasun horren jabe egingo da modu kontzientean.” (Iñaki Zubeldia)

“Nire esperientzia... liburuak ezagutu eta maitatzean oinarritzen da, gero beste bitartekari batzuei aurkezteko edo erakusteko.” (Carmen Elvira)

“Liburuak aukeratzearen lan hau gogorra eta inoiz injustua ere bada, sorkuntza lan guztiek merezi baitute argitaratuak izatea, batzuek argitaletxearen galbahea gainditzen ez badute ere.” (Antxiñe Mendizabal)

“Sarean mugitzen diren 2.0 bitartekariak gero eta gehiago dira eta blogei edo sare sozialei esker irakurketa bultzatzea lortzen dute.” (Elodie Bourgeois)

“Irakurketa aisiarako tresna gisa berreskuratzeko gazteek espazioak behar dituzte, non aukera libre hobetsiko den eta irakurketa forma eta euskarri guztiek tokia izango duten. Gustatzen zait Liburutegi publikoa espazio horietako bat bezala irudikatzea.” (Fernando Juarez)

“Gehiago irakurtzen da, baina beste modu batera. Sare sozialen eta blogen garrantzia horren adierazgarri da. Ezin duguna da irakurketa derrigorrezko jarduera gisa mantendu. Derrigortzeak aurkako jarrera dakar.” (Montserrat Petralanda)

“Gazteek orain inoiz baino gehiago irakurtzen dute beren jarduera kognitiboaren (eta aisialdikoaren) zati handi bat irakurketaren bidez garatzen baitute. Irakurketaren bitartekariarentzat hauxe da aukera aproposa erretiluan zerbitzeko.” (Gloria Pérez Salmerón)

“Oraindik nagusitzen diren ahalegin metodologikoak, bereziki Bigarren Mailako Hezkuntzan, testu literariora hurbiltzeko proposa-

men formalistegiak edo kontzeptualegiak dira eta irakurlearen eta testuaren arteko lotura pertsonalak kanpoan uzten dituzte. Literaturara hurbiltzeko metodologia honek ez du irakurketa pertsonala bultzatzen...” (Marta Sanjuán Álvarez)

“Ez dakit harkaitzak edo bakterioak edo partikula subatomikoak jarrera gogotsurik gabe, bizitza ezagutza horretara bideratzea pena merezi duela sinetsita egon gabe, aztertu ahal izango diren, baina nahiko seguru dakit ez badago norberaren aldetik eskaintzarik, gogo bizirik eta miresmena sortzeko asmorik, arteetara egiten den edozein gerturatze alferrikakoa izango dela. Literatura maitatu gabe eta berarekin gozatu gabe nekez egongo da aurkikuntza baliotsurik, eta gutxiago oraindik obren transmisiorik, militantzia kutsakor hori zeinen baitan dagoen etorkizuna.” (Antonio Muñoz Molina).

Laburbilduz, esan daiteke jardunaldi interesgarriak izan zirela, maila handikoak, baina agian umeen mundutik gertuago dagoen profesional edota adituren baten txosten sakonago baten hutsunea nabaritu nuen nik.